

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A AȘEZĂRILOR RURALE DE LA SUD DE CARPAȚI ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE (SEC. XIV—XV)

PANAIT I. PANAIT

Demografia, știința care are drept obiect cercetarea factorului uman studiat sub aspectul numărului indivizilor, al repartizării geografice, al factorilor ce condiționează fenomenele demografice, își are începuturile la jumătatea secolului al XIX-lea¹. Termenul propus de autorul cărții *Elements de statistique humaine ou démographie comparée*² este cunoscut astăzi, la 125 de ani de la folosirea lui, în întreaga lume, denumind o știință a cărei importanță este unanim recunoscută. Înalte forumuri internaționale au perfecționat metodele de abordare a studiului populației îngemănând calculul statistic cu cunoașterea biologică și socială a subiectului uman. Prin multitudinea sa de izvoare, societatea modernă și îndeosebi cea contemporană, asigură demografiei datele necesare reflectării legilor ce stau la temelia acestei științe. Cu cât fenomenul abordat coboară în timp, crește gradul de probabilitate, făcând uneori imposibilă surprinderea, chiar a trăsăturilor majore ale acestei realități, care este societatea omenească. În condițiile absenței recensămintelor, a unor evidențe primare privind creșterea și descreșterea numărului locuitorilor, natalitatea și mortalitatea, ca să folosim doi parametri de extremă, este imposibilă folosirea metodelor demografice de studiu bazate pe o multitudine de formule și situații statistice precise. Demografia istorică este chemată să precizeze numărul și structura populației în diferite orînduiri, concentrînd date obținute dintr-o amplă investigație a fenomenelor socio-economice aparținînd perioadei studiate. Pentru țara noastră, ca dealtfel pentru multe din popoarele Europei, secolele XIV—XV nu oferă izvoarele suficiente abordării directe a subiectului. Se cunoaște faptul că situațiile parohiale de înregistrare a nașterilor, căsătoriilor și deceselor au fost introduse în Europa, abia în secolul al XVI-lea³. În același veac, Petru Șchiopul întocmea catastiful județelor Moldovei, iar Mihai Viteazul porunca alcătuirea catastifului „Ardealului de pre județe și vamale și ocnele”⁴. Fără îndoială că asemenea documente, cu scop vădit fiscal, au existat și în veacurile anterioare, dar ele s-au pierdut, ca de fapt și cele două amintite anterior. Pentru Țara Românească abia pentru secolul al XVIII-lea beneficiem de *catagrafiile pe județe și localități*.

¹ Vladimir Trebici, Mică enciclopedie de demografie, București, 1975, p. 23.

² Achille Guillard, *Elements de statistique humaine ou démographie comparée*, Paris, 1855.

³ Vladimir Trebici, *op. cit.*, p. 24.

⁴ Ibidem, p. 79.

În aceste condiții studierea unora din componentele demografice medievale rămâne extrem de anevoioasă, apelându-se de cele mai multe ori la informații vagi. Din studierea lor rezultă totuși că întregul pământ românesc a cunoscut o continuă și intensă locuire a populației autohtone, predominant stabilă. În documentul din august 1372, care amintește înscăunarea unui al doilea înalt prelat, Antim pe lângă mitropolitul Iachint, se explica aceasta fiind poporul Țării Românești „mult și fără număr”⁵. În notele episcopului Ioan de Sultanieh, întocmite anterior anului 1404, este menționat faptul că românii „nu au orașe mari ci sate multe”⁶. O baladă bulgară îl prezenta pe Dan Vodă I stăpînind cetăți, mănăstiri, munți, cîmpia cea întinsă și „satele cele dese”⁷. Impresia mării densități a așezărilor rurale îl va determina pe Michael Bocignoli să menționeze în 1524, că numărul satelor din Țara Românească este de 15.000, cifră fără discuție cu mult exagerată⁸.

Cei mai mulți dintre specialiștii problemei dezbătute consideră că una din metodele studierii demografiei veacurilor de început ale feudalismului românesc este stabilirea numărului așezărilor și a componenței acestora. Pentru teritoriul sud-carpato-dunărean o contribuție esențială a adus Ion Donat prin stabilirea satelor, târgurilor și orașelor menționate în documentele întocmite între anii 1351/1352—1625 și prin așternerea lor pe hartă. Cercetătorul bucureștean, specialist în lucrări de acest gen, a precizat existența în Țara Românească a 3220 de sate și orașe, subliniind din capul locului că numărul respectiv este sub cel real.⁹ Din aceste așezări 1987 sînt repartizate în Muntenia, iar restul de 1233 pe teritoriul de la Vest de Olt.¹⁰

Studiul cercetătorului Ion Donat prezintă o importanță remarcabilă stînd și în prezent, la aproape un sfert de veac de la elaborarea lui, la baza cercetării habitatului, a populației Țării Românești. Pornind de la aceste elemente, rămîn fără consistență unele aprecieri făcute cu decenii în urmă asupra numărului locuitorilor Olteniei și Munteniei. Astfel, P. P. Panaitescu estima populația Țării Românești în vremea lui Mircea cel Bătrîn ca fiind de 400 000—500 000 de oameni.¹¹ Ori acceptînd cifrele respective ar însemna că toate așezările surprinse în documentele interne întocmite pînă la 1625, existau și la începutul secolului al XV-lea, situație incontestabilă pentru multe dintre ele, și erau alcătuite din 25—30 de case. Aplicînd coeficientul de calcul 5 pentru fiecare gospodărie obținem următoarele date:

$$\text{a. } (3220 \times 25) \times 5 = 402\,500 \text{ locuitori}$$

$$\text{b. } (3220 \times 30) \times 5 = 483\,000 \text{ locuitori}$$

Din capul locului considerăm ambele cifre nu sub realul demografic, ci cu mult sporite față de populația Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn. Înainte de a aborda incidența arheologiei la această chestiune,

⁵ DIR, XIII, XIV și XV, B. Țara Românească, București, 1953, p. 25.

⁶ Călători străini, București, 1968, I, p. 39.

⁷ Petre P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, București, 1944, p. 44.

⁸ Călători străini, I, p. 176.

⁹ Ion Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în Studii, IX, 1956, 6, p. 77.

¹⁰ Ibidem, p. 53.

¹¹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 61.

menționăm că documentele întocmite în secolele XIV—XV nu conțin știri privind numărul de case existente în vreunul din satele de la sud de Carpați. Abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea actele scrise reflectă și această realitate. Printre ele menționăm hrisovul din 1580 mai 14, prin care domnia întărește mănăstirii Sf. Troița satul Lupești de pe teritoriul actual al Bucureștilor, menționând că la cumpărarea lui de către Alexandru II Mircea „acest sat Lupești, au fost atunci 13 case”¹². La începutul secolului al XVI-lea noul sat Fîntîna Popișoara ce urma să se înființeze la porunca lui Ștefan cel Mare, „pe un loc pustiu” putea să cuprindă 20 de case¹³. Avînd în vedere caracterul relativ uniform al dezvoltării societății de la Sud și Est de Carpați este posibil ca în secolul XV așezările rurale de pe acest spațiu să fi fost alcătuite din 10—20 gospodării. O uniformizare a cifrei este infirmată prin însuși conținutul documentelor vremii, în care se menționează sate mici¹⁴, lăsînd să se înțeleagă existența și a satelor mari.

Prima problemă care a revenit arheologiei a fost stabilirea concordanței între data atestării documentelor și înființarea așezării rurale. Toate descoperirile făcute pînă acum în centrul Cîmpiei muntene au dovedit că menționarea în izvoarele scrise este cu mult mai tîrzie decît etapa de început a satului studiat. Decalajul este de 50—150 de ani, așa cum se constată la Măicănești, Mănești, Grozăvești, Lupești, Greci etc.¹⁵. Ca atare marea majoritate din cele 3220 de localități consemnate în documente au existat și în secolul al XVI-lea, în cazul în care unele dintre ele nu se dislocaseră pînă atunci. Cum este imposibil de urmărit fiecare vatră de sat pentru a stabili, cel puțin în mare, momentul înfiripării, sîntem nevoiți să apelăm la procentele obținute prin săpăturile de la București. Din zece stațiuni cercetate 50% s-au dovedit a aparține secolului al XIV-lea, 30% veacului următor și 20% secolului al XVI-lea¹⁶. Deci cca. 80% din cele 3220 de localități precizate în lucrarea lui Ion Donat aparțin secolelor XIV—XV. Este o cifră minimală, avînd în vedere că, cercetarea s-a făcut în centrul cîmpiei și în imediata vecinătate a reședinței domnești. Se poate afirma, fără nici o rezervă, că teritoriul dintre Dunăre și Carpați era populat în secolele XIV—XV de circa 2800—3000¹⁷ localități, cifră care rezultă din aplicarea procentului de 80% din totalul satelor atestate documentar, din luarea în considerare a existenței unor așezări neconsemnate scris, dar depistate arheologic și în special din vechimea mai mare a satelor din zona Piemontului Getic față de cele din cîmpie. Restrîngîndu-ne atenția asupra Munteniei, putem afirma că ei îi reveneau în secolele XIV—XV cca. 1800

¹² DIR, B., Țara Românească, XVI/4, p. 473.

¹³ DIR, A., Moldova, XVI/1, p. 10—11.

¹⁴ DRH, I, p. 44, document emis de Mircea cel Bătrîn la 8 ianuarie (1392) pentru întărirea stăpînirii mănăstirii Cozia, printre altele și asupra satelor mici Bogdănești și Lucianii.

¹⁵ Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în sec. XIV—XV*, SCIV, tom 22, 1971, 2, p. 248.

¹⁶ Idem, *Dezvoltarea economică și socială a așezărilor din bazinul mijlociu al Argeșului în secolele X—XVI*. Teză de doctorat, 1975, ms. p. 41.

¹⁷ Cifra de 3000 este propusă și de Dinu C. Giurescu, în Țara Românească în secolele XIV și XV, București, 1973, p. 27.

de aşezări. Repartiția teritorială a satelor și orașelor respective, îndeobște cunoscută, impune un interes major și în problemele demografice. În spațiul bornat de coamele munților și de aliniamentul Pitești—Tîrgoviște—Tîrgșor—Buzău—Rîmnic se găsesc concentrate 650 de localități, cca. 38% din aşezările urbane și rurale existente în Muntenia secolelor XIV—XV. În schimb Bărăganul de sud, de mijloc și de nord găzduia în aceeași perioadă numai 150 de aşezări (8,3%). Fostului județ Ilfov, în care se înscria atît teritoriul județului, cît și o porțiune din Vlașca, îi reveneau cca. 10% din satele existente în Țara Românească.

Cercetările arheologice efectuate pînă în prezent tind să confirme faptul că în secolul al XIV-lea satele din cîmpie erau alcătuite din 10—15 case. Satul Măicănești de pe Colentina nu depășea în vremea lui Mircea cel Bătrîn 12 gospodării¹⁸. Săpăturile arheologice de la Coconi au arătat că în prima fază, datată în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, aşezarea feudală era formată din 15 locuințe¹⁹. În cea de-a doua fază numărul va urca la 21, pentru ca spre sfîrșit, aşezarea Coconi să beneficieze de 35 locuințe. Din jurul anului 1380 și pînă spre 1432 a avut loc la Coconi o dublare a numărului locuințelor. Tendința de evidentă sporire a caselor s-a constatat și la Măicănești unde după o existență timp de cîteva decenii în aceiași parametri ca aceia din secolul anterior, mijlocul secolului al XV-lea aduce o vădită creștere. Este vorba de sporirea cu 40% a numărului locuințelor. Saltul cel mai important se va petrece aici în secolul al XVI-lea, cînd satul era format din 35 gospodării. Dezvoltarea aşezării, care în fond reflectă sporul demografic, se constată și în mărirea suprafeței vetrei locuite care va fi, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, de patru ori mai mare decît cu două veacuri înainte²⁰.

Dar compartimentul care ilustrează cel mai concludent factorul demografic este antropologia. În stadiul de față s-au descoperit și cercetat peste 25 cîmitire rurale, atît în zonele sud-montane, în cîmpie, cît și în Dobrogea. Din nefericire nu toate descoperirile au urmărit îmbinarea metodelor arheologice cu studiul antropologic. Sînt puține necropolele dezvelite complet, dar datele furnizate de aceste lucrări sînt extrem de interesante. Prima necropolă a satului Măicănești, cercetată complet, a fost alcătuită din 76 morminte, ea ocupînd o suprafață de cca. 500 m.p. În inventarul funerar au fost înseriate opt monede românești emise de Mircea cel Bătrîn și de fiul său Mihail, piese care circumscriu comunitatea rurală respectivă între anii 1386—1420. Este vorba, ca atare, de inventarul uman înhumat timp de minimum 36 de ani. Cum o generație pentru secolele XV—XVI se apreciază a se încadra între 25—29 ani²¹, înseamnă că cimitirul I Măicănești este format din mai puțin de o generație și jumătate. Aplicînd un calcul simplu rezultă că, populația aşezării Măicănești s-a putut înscrie

¹⁸ P. I. Panait, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în București, V, 1967, p. 14.

¹⁹ Nicolae Constantinescu, Coconi. Un sat în Cîmpia Română, București, 1972, p. 69.

²⁰ P. I. Panait, *Așezare și locuință în bazinul mijlociu al Argeșului (sec. XIV—XVI)*, în RM, VIII, 1971, 3, p. 238—242.

²¹ Ioana Popovici, M. Adam, N. St. Ionescu, *Contribuții antropologice în probleme de demografie istorică*. Comunicare expusă la Sesiunea organizată de Centrul de antropologie, București, 1978.

în primele sale decenii de existență între 50—60 de persoane. Or cifra corespunde și datelor obținute din stabilirea numărului de 12 case.

Fără îndoială că situația Măicăneștilor nu poate fi absolutizată pentru întregul sistem de locuire din Țara Românească. Este știut faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea existau sate cum erau Marotinul, Mogoșești, Hodivoaia, Prundu²² ca să ne referim numai la câteva exemple din Cîmpia munteană, care aveau cca. 100 de case sau chiar peste 100. Exceptînd așezările constituite din colectivități venite de peste Dunăre, un exemplu în acest sens fiind Satul Nou din Ialomița și altele, trebuie să admitem că lotul cel mai numeros din satele mari porneau încă din secolul al XV-lea cu un potențial uman mărit față de cifrele Măicănești. Deosebit de concludentă apare situația demografică a localității Mănești pe Colentina unde Aristide Ștefănescu a studiat în ultimii ani necropolele I—III. Din datele pe care cercetătorul a avut amabilitatea să ni le comunice rezultă că au fost studiate 135 morminte²³. Necropola I este datată cu monede începînd cu emisiunile lui Radu I (1377—1383), Mircea cel Bătrîn și Mihai I și continuînd pînă la monedele de la mijlocul secolului XV, cea mai nouă fiind bătută în 1440—1444. Avem de a face cu o necropolă folosită cel puțin șapte decenii. Calculul făcut în funcție de suprafața zonei de înhumare, de distanța între morminte ș.a. permite stabilirea, cu aproximație, a numărului celor înhumați la cca. 250. Este o cifră maximă. Avînd de-a face cu mai bine de două generații se poate presupune că populația Măneștilor era în primele decenii de existență de cca. 100—120 indivizi. În cazul acesta așezarea respectivă era formată din 20—24 de case. Satul Mănești s-ar înscrie astfel în grupul așezărilor rurale mijlocii-mari.

Datele pe care ne argumentăm ipotezele sînt departe de a ne indica proporția așezărilor mici față de cele mari. De aceea sîntem nevoiți să apelăm la izvoare mai tîrzii, mărinind gradul de probabilitate al rezultatelor obținute. Analizînd astfel situațiile statistice întocmite în 1835 rezultă că din cele 422 sate ilfovene, 58 erau așezări formate din 5—20 de case. Deci 13,5% din localitățile centrului Cîmpiei muntene formau categoria satelor mici²⁴.

Ilfovul începutului de veac XIX înregistra o populație de cca. 140 300 de oameni, timp în care Țara Românească avea o populație de 1 920 590 locuitori. Avem, așadar, în Ilfov un procent de 8% din populația Țării Românești, fapt condiționat și de vitregia vremurilor, care se abătuseră la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor peste această parte a țării²⁵. Transpus deci pe un alt plan fenomenul demografic ilfovean surprins pare a fi și în secolele XIV—XVI de 10% din numărul așezărilor atestate. Înseamnă că se poate accepta ca ipoteză largă și proporția de 13,5—15% a satelor mici față de cele mari, în secolele XIV—XV. Aplica-

²² DIR, B, XVI/3, p. 57, idem, XVI/4, p. 474, idem XVI/5, p. 405 ș.a.

²³ Aristide Ștefănescu, *Considerații arheologice privind necropola satului Mănești-Buștea (sec. XIV—XV)*. Comunicare ținută la a XIII-a Sesiune de rapoarte arheologice Oradea, 9—11 martie 1979.

²⁴ Panait I. Panait, *Considerații privind demografia teritoriului ilfovean în secolele XV—XVI*, în Ilfov, București, 1978, p. 171.

²⁵ Louis Roman, *Evoluția numerică a populației Țării Românești și migrația externă (1739—1831)*, în SAI, XXIII, 1973, p. 23.

cînd acest procent de 15% la cifra de 3000 aşezări obţinem 450 sate mici şi 2550 localităţi mijlocii-mari. În cazul acesta populaţia Țării Româneşti se conturează a fi la începutul secolului al XV-lea de cca. 300 000 de suflete. Situaţia corespunde şi cifrei presupuse oastei lui Mircea cel Bătrîn estimată la 30 000 de oameni ²⁶.

Izvoarele de care beneficiem în prezent confirmă creşterea demografică a Țării Româneşti în secolul al XV-lea. Studiile întocmite de istoricul Ştefan Ştefănescu demonstrează faptul că, după primele decenii ale acestui veac se constată un spor atît în numărul de oraşe, cît şi la populaţia acestora ²⁷. Fenomenul este evident şi la sate unde cercetările arheologice înregistrează atît creşterea numărului gospodăriilor, cît şi extinderea suprafeţei locuite. La rîndul lor constatările antropologice sînt suficient de concludente. De data aceasta avem de-a face cu necropole care adăpostesc sute de indivizi; Verbicioara 170 morminte, Lereşti 161, Enisala 120, Măicăneşti II 280 studiate din totalul prezumtiv de 400 etc. Este drept că unele dintre localităţile citate îşi continuă existenţa şi în secolul XVI sau chiar în secolul al XVIII-lea, cum este cazul staţiunii medievale dobrogene mai sus-menţionate. Dar elementele de datare certă vădesc un incontestabil spor pentru secolul al XV-lea faţă de veacul anterior. Nu avem în prezent în Țara Românească nici un cimitir circumscris între începutul şi sfîrşitul veacului XV, cercetat complet. De aceea metoda cantităţii etalon nu mai poate fi aplicată la aceiaşi parametri. Luînd în considerare cifrele care surprind la Coconi, Măicăneşti, Tîrgşor ş.a. un spor de gospodării şi acceptînd înfiinţarea şi dezvoltarea centrelor urbane şi ca o reflexie a înmulţirii populaţiei, putem afirma că numărul locuitorilor Țării Româneşti a crescut substanţial atîngînd la începutul secolului al XVI-lea cifra de 500 000. Este o ipoteză de lucru care reclamă studii temeinice complexe.

După cum este îndeobşte cunoscut analiza demografică prezintă un caracter extrem de subtil ²⁸. În stadiul de faţă noi acumulăm date privind indicele brut fără a putea argumenta fenomene esenţiale ca fertilitatea, nupţialitatea, repartiţia pe sex, vîrstă etc. Din studiile antropologice făcute pe eşantioanele ce s-au pus la dispoziţie rezultă totuşi procentul mare pentru decesul la vîrsta infantilă. În necropola din secolele XIV—XV de la Măicăneşti 28% ²⁹ sînt copii, la Măneşti I, 28,1% ³⁰, la Măicăneşti II, deci necropola din secolele XV—XVI, 23%. Din cele 15 morminte, cercetate la Ipoteşti-Olt, 2 au aparţinut unor copii şi 5 unor indivizi la vîrsta juvenis ³¹. Se constată cu suficientă claritate scăderea mortalităţii infantile în secolele XV—XVI faţă de veacul anterior, fenomen care trebuie avut în vedere în studierea demografiei epocii. Cercetările făcute în mai multe locuri dovedesc

²⁶ Neagoie Manole, *Efectivele oştirii româneşti în secolul XIV — prima jumătate a secolului XVI*, în *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară*, 9, 1976, p. 42.

²⁷ Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Ed. Facla, 1974, p. 19.

²⁸ Roland Pressat, *Analiza demografică*, Bucureşti, 1974, p. 18.

²⁹ Necropolele Măicăneştilor sînt studiate de antropologul Ioana Popovici.

³⁰ Laurenţia Georgescu, *Consideraţii antropologice privind populaţia medievală din Cîmpia Română*. Comunicare la Sesiunea de la Oradea, martie 1979.

³¹ D. N. Plopşor şi W. Wolski, *Necropola feudală de la Ipoteşti*, în *Apulum*, X, 1972, p. 251.

că bărbații trăiau între 20—60 de ani, pe cînd femeile între 30—60 de ani³². Cum numărul indivizilor masculini era mai mare decît cel al femeilor (la Mănești I B 38, F 31, Renie Oltenița B 12, F 4³³, Măicînești I B 61,7‰ F 32,35‰), rezultă o însemnată corectură a cifrelor pe ansamblu și în special la stabilirea dorinței de viață.

Concluzia esențială care se degajă din această succintă analiză constă în faptul că arheologiei medievale îi revine o îndatorire de prim ordin în a contribui la precizarea factorului demografic în diferitele etape ale societății omenești. Acest deziderat impune însă o colaborare interdisciplinară între arheolog, antropolog, statistician etc. Este o direcție nouă de lucru a cărei semnificație se impune de la sine.

L'ÉVOLUTION DÉMOGRAPHIQUE DES HABITATS RURALES AU SUD DES CARPATES À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES (XIVe—XVIe SIÈCLES)

Résumé

La question du nombre des habitants de la Valachie pendant les XIVe et XVe siècles constitue une ancienne préoccupation de l'historiographie roumaine. La présente étude s'appuie sur deux grandes catégories de sources : les documents écrits et les résultats des fouilles archéologiques. Les actes internes émises dans l'intervalle de 1351 à 1625 témoignent d'un nombre d'environ 3200 localités dans la Valachie. Sur la foi des conclusions archéologiques, l'auteur considère que parmi ces habitats, 80‰ existaient aussi, pendant les XIVe—XVe siècles. Le nombre des maisons d'un habitat oscillait de 10 à 15, une sensible croissance pouvant être constatée durant les XVe—XVIe siècles.

Partant des recherches effectuées sur les nécropoles des anciens villages, inclus dans le territoire bucarestois d'aujourd'hui, on arrive à la conclusion qu'à la fin du XVIe siècle les habitats de grandeur petite ou moyenne comprenaient de 50 à 60 individus. En retour, les habitats moyens — grands comprenaient de 100 à 120 individus. Sur la foi des chiffres fournis par les recensements („catagrafii“) du XIXe siècle, on peut supposer que la catégorie des petits villages comprenait 13,5‰ des localités existantes aux XIVe et XVe siècles, ce qui vaut une population d'environ 300.000 habitants pour la Valachie à la fin du XIVe siècle et au commencement du suivant. Vu le pourcentage de la croissance du nombre des habitants des villages Măicînești, Mănești, Coconi, Oltenița etc., on arrive à la conclusion qu'au commencement du XVIe siècle la Valachie comptait 500.000 habitants. D'autres données envisagent l'espoir de vie etc.

³² Laurenția Georgescu, op. cit., Ilfov, p. 166.

³³ Done Șerbănescu și Laurenția Georgescu, *Necropola feudală de la Oltenița*, în Ilfov, București, 1968, p. 157.